

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 347.965 (477.4) "18/19"

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.6.403>

Ольга Єфіменко*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ Й ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АДВОКАТУРИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 19 – ПОЧАТОК 20 СТ.)

Анотація: Здійснено аналіз становлення та розвитку інституту адвокатури на Правобережній Україні за російського імперського панування. Досліджено законодавчі вимоги до професії присяжного повіреного, структуру та функції Рад присяжних повірених як органів професійного самоврядування. Особливу увагу приділено особливостям функціонування адвокатури на Правобережжі. Тут її розвиток стримувався політичними чинниками, а також «судовими контрреформами» влади.

Висвітлено проблему тривалої відсутності Рад присяжних повірених у Подільській, Київській і Волинській губерніях, що призвело до підпорядкування адвокатів окружним судам і виникнення альтернативних форм професійної самоорганізації, зокрема Київського розпорядчого комітету присяжних повірених.

Проаналізовано вплив дискримінаційного законодавства щодо євреїв на адвокатуру регіону. З'ясовано, що незважаючи на тиск імперської влади, адвокатура Правобережжя поступово перетворилася у самостійну професійну верству, що відіграла важливу роль в юридичному захисті населення та формуванні правової культури.

Ключові слова: Судова реформа 1864 р., адвокатура, присяжний повірений, присяжний стряпчий, Правобережна Україна, професійне самоврядування

Постановка проблеми. Судова реформа 1864 р. заклала фундамент для адвокатури як самостійного інституту та професії адвоката як захисника прав населення. У подальшому в Російській імперії мав місце складний процес становлення правової системи в умовах постійного тиску самодержавства та боротьби адвокатури за професійну автономію. Особливе значення це має в контексті Правобережжя, де розвиток інституту адвокатури стримувався політичними та національними факторами.

Метою дослідження є аналіз законодавства щодо функціонування адвокатури в Російській імперії й особливості його реалізації на Правобережній Україні у другій половині 19 – на початку 20 ст. Дана мета передбачає виконання таких завдань: охарактеризувати основні вимоги положень Судової реформи 1864 р., які визначали вимоги

* Єфіменко Ольга Володимирівна – аспірантка кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8669-313X>;
e-mail: efimenko_ov@outlook.com

щодо професії адвоката; проаналізувати структуру та функції Рад присяжних повірених як органів професійного самоврядування; вивчити особливості діяльності інституту адвокатури на Правобережжі; висвітлити вплив «судових контрреформ» і законодавчих обмежень на розвиток адвокатури.

Огляд літератури. Історіографія дослідження охоплює широке коло досліджень, починаючи від класичних розвідок кінця 19 ст. до сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень. Важливе значення мають роботи Є. Васьковського¹ та колективна праця за редакції М. Гернета², які дають загальний нарис історії адвокатури. Історію комерційних судів в Україні дослідив сучасний український дослідник В. Балух³. Порівняльний аналіз адвокатури в Російській імперії та сучасній Україні міститься у монографії А. Маланчук⁴.

Вагомий внесок у вивчення теми зробили зарубіжні дослідники. Еволюцію професії присяжних повірених та їхню роль у суспільному житті дослідили С. Кучеров⁵ і В. Померанц⁶. Формування юридичної культури в імперії та роль у цих процесах адвокатури дослідив Б. Левін-Станкевич⁷, тоді як Е.К. Віртшафтер акцентувала увагу на формуванні соціальної ідентичності адвокатури⁸.

Виклад основного матеріалу. Ще 14 травня 1832 р., відповідно до прийнятого закону, інститут адвокатури було впроваджено у комерційних судах. Створена ним організація продовжувала існувати після Судової реформи 1864 р.⁹ Відповідно до цього закону мати практику в комерційному суді могли лише особи, які були внесені до числа присяжних стряпчих, які існували при кожному такому суді¹⁰. Доля присяжних стряпчих знаходилася у повній мірі в руках суддів, позбавляючи їх свободи дій. Серед них були лише особи, зручні голові суду. З виданням Судових статутів 1864 р. їх становище значно покращилося, оскільки до числа присяжних стряпчих почали вступати присяжні повірені, тобто особи, які пройшли певний освітній відбір і займали порівняно високе соціальне становище¹¹.

На території українських губерній Російської імперії діяв перший на теренах Російської імперії Одеський комерційний суд (1808) і Керченський комерційний суд (1841).

¹ *Васьковский Е.В.* Организация адвокатуры: в 2 ч. Санкт-Петербург: Н.К. Мартынов, 1893. Ч. 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры. 396 с.

² *История русской адвокатуры. 1864-20/XI-1914: Т. 3. Сословная организация адвокатуры / Под ред. М.Н. Гернет.* Москва: Советы присяж. поверенных, 1916. 456 с.

³ *Балух В.С.* Історія комерційних судів: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917). Одеса: Юридична література, 2006. 168 с.

⁴ *Меланчук А.В.* Адвокатура в Російській імперії за судовою реформою 1864 року та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. Хмельницький: ХУУП, 2015. 180 с.

⁵ *Kucherov S.* Courts, Lawyers and Trials Under the Last Three Tsars. New York: Frederick A. Praeger, 1953. 339 p.

⁶ *Pomeranz W.* The Emergence and Development of the Russian Advokatura: 1864-1905. Ph.D. diss., University of London, 1990. 326 p.

⁷ *Levin-Stankevich B.L.* The Transfer of Legal Technology and Culture: Law Professionals in Tsarist Russia // *Russia's Missing Middle Class: the Professions in Russian History / ed. H.D. Balzer.* Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1996. P. 223-249.

⁸ *Wirtschafter E.K.* Social Identity in Imperial Russia. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1997. 260 p.

⁹ *Васьковский Е.В.* Организация адвокатуры... С. 320.

¹⁰ Высочайше утвержденное Учреждение Коммерческих Судов, и Устав их судопроизводства (14 мая 1832 г.). 5360 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Санкт-Петербург: в Тип. 2 Отд-ния Собств. е.и.в. Канцелярии, 1830-1885. Т. VII, Отделение 1: 1832: От № 5055-5876. 1835. С. 270-271.

¹¹ *Васьковский Е.В.* Организация адвокатуры... С. 320.

Вони розглядали комерційні суперечки з різних місцевостей, у тому числі і з Правобережної України¹². Присяжні стряпчі вже мали певні ознаки майбутньої адвокатської професії, але їх діяльність стосувалася лише порівняно вузької сфери комерційних судів.

Визначальною для впровадження адвокатури в Російській імперії стала Судова реформа 1864 р. Запроваджуючи її, законодавець (Державна Рада) очікував від нової гільдії юристів, що присяжні повірені стануть взірцем моральності, ерудиції та чесних переконань, а для цього необхідно було здійснювати ретельний відбір її нових представників¹³. За Судовими статутами 1864 р. присяжним повіреним могла бути особа, яка мала вищу юридичну освіту, або здала іспит з юридичних наук (за умови, якщо вона більше 5 років прослужила в судовому відомстві на посадах, що дали змогу їй набути практичних навичок з судочинства, або ж той же термін була кандидатом на посади по судовому відомству, або ж займалася судовою практикою під керівництвом присяжних повірених в якості їх помічників). Присяжний повірений мав зареєструватися у Судовій палаті та проживати в місті в межах округу Палати, в якому він був зареєстрований¹⁴. Присяжні повірені вели цивільні справи, які були доручені їм позивачами, передані їм у певних випадках Радою присяжних повірених або головою суду. У кримінальних справах адвокати брали на себе захист обвинувачених на підставі угод з ними або призначалися головами судів. Адвокат, призначений радою адвокатів або головою суду, не мав права відмовитися від цього призначення без поважних причин¹⁵.

Були передбачені умови за якими до адвокатської професії не допускалися: особи, молодші двадцяти п'яти років; іноземці; оголошені неспроможними боржниками; особи, які перебували на державній службі, або виборні посадові особи, за винятком тих, які займали почесні чи громадські посади без винагороди; засуджені до позбавлення або обмеження прав, а також священики, позбавлені сану за вироком церковного суду; особи, які перебували під слідством за злочини, які були пов'язані з позбавленням або обмеженням прав; звільнені з державної служби за вироком суду, або з церковної служби за пороки, а також з обштинних і дворянських зборів на підставі рішень стану до якого вони належали; особи, яким за рішенням суду заборонялося клопотати щодо інших осіб, а також ті, хто вже був виключений з числа присяжних повірених¹⁶. Жінки також були виключені з професії юристів, хоча Статuti судових установ не містили прямих вказівок на це. У 1910 р. Сенат постановив, що жінки відповідно до закону не мають права бути прийнятими до адвокатури й обіймати посаду присяжного повіреного чи помічника присяжного повіреного¹⁷.

Закон запровадив також низку обмежень для адвокатів. Зокрема, присяжним повіреним було заборонено купувати чи іншим шляхом набувати права їх клієнтів (як на своє ім'я, так і під виглядом придбання для інших осіб); подавати до суду позови на своїх

¹² Балух В.С. Історія комерційних судів... С. 52-54, 70.

¹³ Kucherov S. Courts, Lawyers and Trials... P. 124-125.

¹⁴ Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений (20 ноября 1864 г.), № 41475 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Санкт-Петербург: в Тип. 2 Отд-ния Собств. е.и.в. Канцелярии, 1830-1885. Т. XXXIX, Отд. 2: 1864: От № 41319-41641, 1867. С. 209.

¹⁵ Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений... С. 213.

¹⁶ Ibid. С. 209.

¹⁷ Kucherov S. Courts, Lawyers and Trials... P. 124.

батьків, дітей, братів, сестер, дядьків, двоюрідних братів і сестер; виступати в якості адвокатів обох сторін і переходити до протилежної сторони за однією і тією ж справою; розголошувати таємниці своїх клієнтів не лише під час судового процесу, але також у разі звільнення клієнта, а також після припинення справи. Адвокат притягувався до відповідальності, якщо він допустив пропуск законного строку або не дотримувався інших встановлених форм чи правил. У такому випадку клієнт мав право пред'явити йому позов про відшкодування збитків. За вчинення умисних дій на шкоду підзахисному адвокат не лише відповідав за завдану шкоду, а й ніс відповідальність перед кримінальним судом у разі звернення підзахисного¹⁸.

Оплата праці присяжного повіреного у цивільних справах залежала від домовленостей між ним і клієнтом. Цей договір мав бути укладеним у письмовій формі. Була дозволена також винагорода у вигляді частки від суми, присудженої клієнту у судовому процесі. У разі відсутності угоди винагорода мала розраховуватися відповідно до такси, яка розроблялася Міністром юстиції відповідно до пропозицій Судової палати та Рад адвокатів, затверджених на три роки законодавчим органом. У кримінальних справах встановлених ставок не було. Якщо винагорода адвоката ґрунтувалася на угоді, то як в цивільних, так і кримінальних справах розмір винагороди не обмежувався й адвокат міг домовитися про більшу винагороду в разі прийняттого результату судового процесу. Певний відсоток адвокатської винагороди зберігався та перераховувався до спеціального фонду. Цей фонд служив для винагороди адвокатів, призначених адвокатами головами судів по всій імперії¹⁹.

Щоб стимулювати початкове зростання адвокатури, 19 жовтня 1865 р. було введено тимчасовий звід правил, який замінив деякі з раніше визначених вимог вступу. Згідно зі статтею 44 вищезазначеного документу потенційний кандидат, який мав вищу юридичну освіту, міг звернутися до адвокатури, якщо він мав чотирирічний досвід роботи у судовому департаменті або п'ятирічний досвід ведення справ в якості повіреного (тобто був дореформеним стряпчим). Стаття 44 також відкрила адвокатуру для осіб без вищої освіти. Будь-який чиновник, незалежно від його освіти, мав право бути прийнятим до числа присяжних повірених, якщо він провів більше п'яти років у судовому департаменті та пропрацював не менше одного року секретарем Сенату або, в якості альтернативи, обіймав іншу посаду не нижче 7-го рангу, яка надавала йому практичні знання, необхідні для того, щоб бути присяжним повіреним. Вищезазначені зміни закономірно спричинили постійний потік колишніх чиновників до адвокатури. Законодавство від 19 жовтня 1865 р. було остаточно скасовано у 1871 р., але впродовж часу його дії частина присяжних повірених була прийнята за вказаною статтею²⁰.

Згідно із Судовою реформою, кожна регіональна адвокатура була поділена на дві гілки: загальні збори, до складу якого входили всі присяжні повірені, і Раду присяжних повірених, яка служила керівним органом професії. Якщо будь-який округ мав більше двадцяти присяжних адвокатів, він міг подати запит до місцевого відділу юстиції²¹.

¹⁸ Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений... С. 214.

¹⁹ Kucherov S. Courts, Lawyers and Trials... P. 126-127.

²⁰ Pomeranz W. The Emergence and Development... P. 50-52.

²¹ Pomeranz W. «Profession or Estate»? The Case of the Russian Pre-Revolutionary «Advokatura» // The Slavonic and East European Review. Vol. 77. № 2 (Apr., 1999). P. 247-248.

У відповідності до судової реформи 1864 р. присяжні повірені організовувались у колегії, які склалися з усіх адвокатів, занесених до списків Судової палати. Якщо в окрузі Судової палати було зареєстровано двадцять і більше присяжних повірених, то вони могли клопотати про створення Ради. Якщо зареєстрованих адвокатів було від десяти до двадцяти, то вони могли створити «філію» найближчої Ради²². Таким чином, формування Ради присяжних повірених, за законодавством, залежало від ініціативи самих адвокатів. Рада адвокатів могла існувати лише в юрисдикції та за місцем знаходження Судової палати. Це обмежувало кількість рад, які могли бути створені, що також надавало радам більшої професійної незалежності, оскільки юрисдикція Судової палати не обмежувалася адміністративними кордонами якоїсь губернії. Кожна Рада присяжних повірених зараховувала адвокатів з двох або більше губерній. Результатом цього став відносний імунітет адвокатури та її представників від місцевих адміністративних впливів²³.

Ради присяжних повірених обиралися на загальних зборах. Крім того, обиралися також її голова та помічник. Список обраних членів Ради передавався голові Судової палати і мав бути оприлюдненим для загального ознайомлення. Раду мали обирати щороку. З цією метою голова Ради скликав загальні збори. Перед виборами загальним зборам зачитувався звіт Ради про її діяльність за минулий рік. Якщо в місті, де не було Судової палати, проживало більше десяти адвокатів, вони могли за згодою Ради присяжних повірених обрати відділення цієї Ради при окружному суді. Рада адвокатури приймала рішення про організацію філії, а також про права, які вона бажає передати філії. Про створення такої філії та делеговані їй радою адвокатури права необхідно було повідомити Судову палату. Права й обов'язки Ради присяжних повірених регулювалися Законами 1864 р. і мали адміністративно-дисциплінарний характер. Рада мала розглядати заяви осіб, які бажали бути прийнятими в адвокатуру або вийти з неї, і повідомляти про своє рішення Судову палату. Рада присяжних повірених мала розглядати скарги, подані на адвокатів, і контролювати суворе дотримання адвокатами існуючого законодавства, чинних правил і зобов'язань перед клієнтами. Рада також мала призначати адвокатів для малозабезпечених осіб, які зверталися до Ради з проханням про таке призначення²⁴.

Якщо будь-яка скарга була подана проти присяжного повіреного, тоді обов'язком Ради було розслідування обвинувачення, й, у випадку встановлення винуватості, було визначено п'ять видів покарання: попередження; догана; тимчасове відсторонення на строк до одного року; відсторонення від професії та передача справи до кримінального суду. Багато зі скарг клієнтів були або дуже незначними, або ж необґрунтованими, викликаними неправильним тлумаченням клієнтом обов'язків адвоката, а не справжньою його некваліфікованістю чи недбалістю²⁵.

Якщо присяжний повірений двічі був підданий покаранню у вигляді тимчасового відсторонення та визнаний винним втретє, він мав бути повністю позбавленим можливості продовження своєї адвокатської практики. Апеляція на постанову Ради про накладення стягнення могла бути поданою до Судової палати впродовж двох тижнів, за винятком

²² Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений... С. 210.

²³ Levin-Stankevich B.L. The Transfer of Legal Technology... P. 232.

²⁴ Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений... С. 210-211.

²⁵ Pomeranz W. «Profession or Estate»... P. 248-249.

попередження та догани, які оскарженню не підлягали. Допускалося також оскарження стягнень у Правлячому Сенаті²⁶. Перші Ради присяжних повірених у Російській імперії були створені у Петербурзі та Москві у 1866 р. Третя Рада, харківська, була обрана лише 6 травня 1874 р.²⁷

Участь окремих присяжних повірених у різноманітних політичних процесах утвердила адвокатуру як одного з провідних захисників громадянських прав у Російській імперії²⁸. Коли уряд не спромігся створити адвокатуру, яка б відповідала його власним уявленням, він трансформував правосуддя за допомогою заходів, відомих як «судові контрреформи»²⁹.

Першою контрреформою був Указ 25 травня 1874 р., який «тимчасово» створив нову форму юридичного представництва – приватних повірених³⁰. Поява приватного адвоката означала офіційне повернення непрофесійного адвоката в Російську імперію. Приватні повірені знаходилися поза контролем Ради присяжних повірених. Вони не мали жодних моральних чи етичних зобов'язань³¹.

Іншою контрреформою можна вважати Указ від 5 грудня 1874 р., який тимчасово призупинив формування нових Рад. Ця зупинка тривала до 1904 р. Цей закон порушив незалежність адвокатури та затримав її органічний розвиток. На думку адвоката В. Спасовича за цим указом стояли приховані політичні мотиви та побоювання, що у певних регіонах неросійські адвокати переважатимуть чисельно російських і таким чином контролюватимуть місцевий стан присяжних повірених³². Це у повній мірі стосувалося Правобережної України, де місцева Рада присяжних повірених з'явилася тільки напередодні розпаду Російської імперії.

Там, де не існувало рад чи їхніх відділень, функції, які зазвичай виконували ради адвокатів, виконували регіональні окружні суди³³. Стаття 378 судової реформи передбачала, що якщо з будь-яких причин регіон не може сформувати Раду присяжних повірених, то всі її права й обов'язки переходять до окружного суду³⁴. Рішення про тимчасове призупинення створення нових рад адвокатів поставило на довгі десятиліття адвокатів багатьох регіонів у залежність від окружних судів. У судів не було ані часу, ані бажання ретельно розглядати заявки на отримання статусу присяжного адвоката, що призвело до прийняття багатьох заявників, які, у кращому випадку, відповідали лише формальним вимогам до адвокатури. Наявність багатьох окружних судів, які були порівняно незалежними один від одного та працювали в одному регіоні також означала, що жодна відмова заявнику від вступу в

²⁶ Kucherov S. Courts, Lawyers and Trials... P. 129-130.

²⁷ Ibid. P. 130.

²⁸ Pomeranz W. «Profession or Estate»... P. 251.

²⁹ Levin-Stankevich B.L. The Transfer of Legal Technology... P. 238.

³⁰ Высочайше утвержденные правила о лицах, имеющих право быть поверенными по судебным делам (25 мая / 6 июня 1874 г.), № 53573 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Санкт-Петербург: в Тип. 2 Отд-ния Собств. е.и.в. Канцелярии, 1830-1885. Т. XLIX, Отд. 2: 1874: От № 52982-53684, 1876. С. 832-834.

³¹ Pomeranz W. The Emergence and Development... P. 60-61.

³² Ibid. P. 61-62.

³³ Levin-Stankevich B.L. The Transfer of Legal Technology... P. 232.

³⁴ Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений... С. 211-212.

адвокатуру не була остаточною. Наприклад, якщо один окружний суд не допускає заявника до роботи в якості присяжного повіреного, він все одно міг звернутися до іншого окружного суду в межах тієї самої Судової палати й отримати необхідний дозвіл. Перший окружний суд у такій ситуації не мав жодних механізмів, щоб вилучити його з числа присяжних повірених або обмежити його право на практику³⁵.

Загалом, дуже помітним у Російській імперії було небажання окружних судів виконувати свої дисциплінарні функції. Вони були чужими, та, навіть, ворожими до корпоративних традицій адвокатури, а також переобтяженими власними судовими обов'язками. У зв'язку з цим окружні суди виявилися нездатними забезпечити належний нагляд за місцевою адвокатурою. Створена державою комісія Мурвайова опублікувала у 1897 р. свій офіційний звіт про російську адвокатуру й особливо звернула увагу на невелику кількість дисциплінарних слухань, які мали місце у регіонах, підконтрольних окружним судам, порівняно з тими, які перебували під контролем Рад присяжних повірених. Проте, хоча окружні суди взяли на себе контроль над місцевими присяжними повіреними, вони поступово делегували певні корпоративні функції самій адвокатурі. Кілька великих міст (серед них Київ та Одеса) створили місцеві комісії присяжних повірених, і ці органи виконували багато функцій, які спочатку були покладені на Раду адвокатів. Але хоча деякі окружні суди неохоче прийняли ці місцеві комісії, вони залишалися поганою заміною справжній незалежній асоціації адвокатів. Кілька комітетів пізніше були розпущені окружними судами³⁶.

Без будь-яких корпоративних інституцій, які б захищали незалежність і гідність місцевої адвокатури, захисники сприймалися як лакеї суду, а їхня професія не зустрічала поваги з боку працівників суду³⁷. Так, у 1881 р. в Києві голова кружного суду Сабуров і суддя Долинський поводитися стосовно адвокатів зневажливо, зупиняючи їх виступи криком: «Мовчати!». Товариш голови суду Євреїнов переривав захисника, коли той проводив опитування, звертаючись до присяжних із запитанням чи бажають вони вислуховувати подальші відповіді на запитання. Ті мовчали, або відповідали «ні». Тоді суддя виголошував свою обвинувальну промову, інколи навіть сильнішу ніж прокурор. У березні того ж року двадцять шість присяжних повірених написали голові суду приватного листа в якому, спираючись на Судові статuti 1864 р., вказували на ненормальність ставлення, яке вони мали до себе та умов їхньої праці та прохали покращити ставлення до них з боку суду. Стриманість і поміркованість цього звернення не принесла прохачам позитивного вирішення їх питання. Навпаки, Сабуров надав цьому листу офіційного значення, оцінивши його як наклеп і погрожував судом, вимагаючи від підписантів пояснень³⁸.

В іншому випадку у грудні 1894 р. голова Київського суду вимагав від виборного Київського розпорядчого комітету присяжних повірених (утвореного при Київській судовій палаті, що відзначався несамотійністю та залежністю від суду, який його створив і міг ліквідувати) недопущення гри в шахи у приміщеннях суду, переданих у розпорядження

³⁵ *Pomeranz W.* «Profession or Estate»... P. 253-254.

³⁶ *Ibid.* P. 254-255.

³⁷ *Ibid.* P. 254.

³⁸ *Володимиров В.* К вопросу об открытии советов присяжных поверенных // Журнал гражданского и уголовного права. 1881. Кн. 5: сентябрь-октябрь. С. 128-130.

присяжних повірених. Коли ж означений комітет від імені присяжних повірених заявив, що вони не вважають цю гру чимось аморальним і неприйнятним, то голова суду запропонував комітету негайно у триденний термін звільнити приміщення. Інцидент було у подальшому залагоджено, але цей випадок ще раз яскраво засвідчив повну залежність корпоративної організації присяжних повірених, створеної з дозволу суду від сваволі керівників останнього³⁹. Відзначимо також, що Київський розпорядчий комітет присяжних повірених у 1915 р. був визнаний місцевими присяжними повіреними хранителем найкращих традицій, звичаїв та етичних норм адвокатського стану⁴⁰.

Загалом, Небажання уряду дозволити формування більшої кількості Рад і заборона на створення філій були предметами розбіжностей між адвокатурою й урядом⁴¹.

У 1889 р. законодавчі обмеження були накладені і на євреїв, які не прийняли православ'я. Державна служба була заборонена для юдеїв. Єдиним шляхом, відкритим для випускника-єврея з вищою юридичною освітою, була адвокатура. Так, наприклад, до 1889 р. в Одеській судовій палаті 30,5% присяжних повірених і 68,4% їх помічників були євреями. Щоб зупинити цей приплив, держава оголосила в листопаді 1889 р., що всі нехристиянські заявники в адвокатуру повинні були спочатку бути затверджені Міністерством юстиції. Між 1889 і 1903 роками, колищю заборону було остаточно скасовано, лише п'ятнадцять євреїв були прийняті до адвокатури⁴².

Пізніше, у 1889 р. було заборонено відкриття філій Рад присяжних повірених. Загалом, «тимчасова» зупинка на відкриття Рад тривала 30 років. У 1904 р., тобто коли в імперії розгортався революційний рух, влада була змушена відступити, надавши дозволи на створення Рад присяжних повірених у шести містах, зокрема, указом 10 листопада 1904 р. її було створено в Одесі. Зазначена Рада поширювала свій вплив на адвокатуру Подільської губернії⁴³. Але, як справедливо відзначив американський дослідник Б. Левін-Станкевич, у переліку міст з неутвореними Радами присяжних повірених продовжувала залишатися низка неросійських міст, зокрема і Київ⁴⁴. Відзначимо також, що Київ зрештою сформував Раду присяжних повірених лише у 1916 р., напередодні розпаду Російської імперії⁴⁵.

Загалом, у містах, де Ради присяжних повірених були створені, адвокатура, незважаючи на певні внутрішні та зовнішні перешкоди, в основному розвивалася до ідеалу західної професії. Однак в решті Російської імперії управління присяжними повіреними було перетворено на більш звичайний російський стан – з обмеженими корпоративними структурами під непрямим контролем держави⁴⁶.

Також варто відзначити, що, як правильно зазначала американська дослідниця Еліз К. Віртшафтер, незважаючи на усі обмеження та перепони, котрі царат створював

³⁹ История русской адвокатуры. 1864–20/XI-1914: Т. 3. Словная организация адвокатуры / Под ред. М.Н. Гернет. Москва: Советы присяж. поверенных, 1916. С. 54–55.

⁴⁰ Pomeranz W. «Profession or Estate»... P. 255.

⁴¹ Levin-Stankevich B.L. The Transfer of Legal Technology... P. 232–233.

⁴² Pomeranz W. Wiley on behalf of The Editors and Board of Trustees of the Russian Review // The Russian Review. Vol. 52. No. 3 (Jul., 1993). P. 326.

⁴³ Kucherov S. Courts, Lawyers and Trials... P. 130.

⁴⁴ Levin-Stankevich B.L. The Transfer of Legal Technology... P. 233.

⁴⁵ Pomeranz W. «Profession or Estate»... P. 256–257.

⁴⁶ Ibid. P. 255.

розвиткові самоврядних асоціацій присяжних повірених, жодна з інших усталених чи нових професій у Російській імперії ніколи не отримувала подібних повноважень щодо власного навчання, ліцензування, працевлаштування та етики⁴⁷.

Поступові обмеження прав на законодавчому рівні й утиски адвокатури продовжувалися від судової реформи, аж до 1917 р. Задля досягнення успіху, адвокатура потребувала незалежних суддів, присяжних і духу гласності, натомість самодержавство послідовно підривало принципи та дух закону. Так, було змінено закони про вибір присяжних, збільшено повноваження Міністерства юстиції з переведення неблагонадійних суддів. Справи з політичним підтекстом передавалися до спеціальних судів. Зрештою, самих адвокатів могли заарештувати, або ж навіть засудити до заслання у разі, коли вони, на думку влади, «занадто енергійно» захищали певного клієнта. Крім того, починаючи з 1881 р. імператор отримав право оголошувати надзвичайний стан у будь-якій губернії Російської імперії, уникаючи таким чином всіх правових обмежень⁴⁸, що фактично дозволяло йому створювати на необхідний термін на обраній території альтернативну судову систему. Така можливість залишалася у правителя Російської імперії аж до її зникнення у лютому 1917 р.⁴⁹

Висновки. Судова реформа 1864 р. створила законодавчу базу для існування інституту адвокатури у Російській імперії. Судові статuti встановили високі стандарти необхідні для вступу до професії, зокрема вимогу мати вищу юридичну освіту та практичний досвід. Було передбачено також створення Рад присяжних повірених, яким надавалися самоврядні та дисциплінарні функції. Незважаючи на прогресивність реформи, самодержавство поступово обмежувало автономію новоствореної адвокатської професії шляхом проведення контрреформ. Такими рішеннями можна вважати укази 1874 р., які створили інститут приватного повіреного та призупинили на 30 років створення нових Рад. Шкодила розвитку адвокатури також заборона на вступ до адвокатури нехристиян. Єврейське населення Правобережної України, яке у великій кількості було представлено в адвокатурі, потерпало від цих обмежень. На Правобережжі, яке входило до сфери впливу Одеської (Поділля) та Київської (Київщина та Волинь) палат, формування Рад присяжних повірених було ускладнено національно-політичним чинником. У зв'язку з цим Одеська Рада з'явилася лише у 1904 р., а Київська – аж у 1916 р. У період до появи рад адвокатура Правобережжя перебувала під контролем окружних судів. Це не сприяло справжній автономії місцевих присяжних повірених. Подекуди вони зазнавали зневажливого та упередженого ставлення. Незважаючи на це, адвокатура регіону формувала альтернативні традиції самоврядування, прикладом чого є діяльність Київського розпорядчого комітету присяжних повірених.

⁴⁷ *Wirtschaftler E.K.* Social Identity in Imperial Russia... P. 86-87.

⁴⁸ *Pomeranz W.* The Emergence and Development... P. 63-64.

⁴⁹ *Levin-Stankevich B.L.* The Transfer of Legal Technology... P. 237-238.

Olha Yefimenko

Legal Foundations and Specificities of the Advokatura Functioning in Right-Bank Ukraine (second half of the 19th – early 20th Centuries)

Abstract: The article provides a comprehensive analysis of the establishment and development of the advokatura (bar) institute in the Russian Empire in general and Right-Bank Ukraine in particular.

The study examines the legislative requirements for the profession of sworn attorney (prisyazhnyy poverennyy), as well as the structure and functions of the Councils of Sworn Attorneys as bodies of professional self-government. Particular attention is paid to the specific aspects of the functioning of the bar in the Right-Bank region. Its development here was hampered by political factors, as well as by the government's 'judicial counter-reforms'.

The research highlights the issue of the prolonged absence of the Councils of Sworn Attorneys in Podillia, Kyiv, and Volyn provinces, which led to the subordination of lawyers to regional courts and the emergence of alternative forms of professional self-organization, notably the Kyiv Regulatory Committee of Sworn Attorneys.

The impact of discriminatory legislation against Jews on the region's bar is analyzed. It is established that despite the pressure from the imperial authorities, the bar of Right-Bank Ukraine gradually transformed into an independent professional estate, playing a vital role in the legal protection of the population and the formation of legal culture.

It is concluded that the Judicial Reform of 1864 created the legislative framework for the existence of the institution of the bar in the Russian Empire. The Judicial Statutes established high standards for entering the profession, specifically the requirements of a higher legal education and practical experience. Provisions were also made for the creation of Councils of Sworn Attorneys, which were granted self-governing and disciplinary functions. Despite the progressive nature of the reform, the autocracy gradually restricted the autonomy of the newly formed legal profession through the implementation of counter-reforms.

Keywords: Judicial Reform of 1864, advokatura, sworn attorney, prisyazhnyy stryapchiy, Right-Bank Ukraine, professional self-government